і російських ре-
інтернаціональне

передній цензур-
льманаху — на ці
найдено відповіді.
воду такого взаєм-
революційних по-
деякий час була
влена, проте ви-
не знають цього.
к однієї з петер-
Слобуков, який
нах. Співпрацюючи
бітники друкарні
обсягом (двісті
іеного формату)
ом кількох днів.
з березневих по-
го через якихось
мації про склад
про вихід книж-
домлялось і про
12, с. 13). Така
пюститслів поряд-
думку, що цензур-
льманаху не було,
верджує її і той
ялися судові іси-
ли десятки подіб-
ні видання 1905
сяців, 27 лютого
ління у справах
том № 1936 пові-
судових установ
ряд видань, а се-
ний збірник «З
іапомога», Вологі-
іукова (Ліговська,

звилися до альма-
істю, що добачили
ъ у цілком камер-
ого «В небі хмар-
ки: «Раптом блис-
і геть усе. Освіти-
мене й гриає. А за
ісся в небі грім...»
і з цензорів, вба-
народне повстан-

книжки, що встиг-
Один з них потра-
ний, будучи актив-
ї 1905 року, після
увати за кордон,
ітератор так писав
сення від книжки:
далеко більше за-
ового вінка»... Ба-
ої вогкості, бачиш

манаху «З неволі»
никово: 1908-й за-

ф. 31, оп. 3, спр.

ітора статті, зі слів
карова, заслужений
РСР Б. М. Кома-
. Комарову, в свою
цензури розповів
Текст вірша див.:
Поезії.— К., 1968,

тугу за волею. Взагалі, як-то дивно, що в неволі завжди пробуджуються якісь потреби виплакати душу в пісні (згадайте шліссельбуржців; взагалі всю історію революції),— і сі пісні який глибокий характер в собі носять. На волі, може, й не піднявся б чоловік до поезії, а тут... Так. От де поезія і зміст !!! Бо вона товариш глибоких переживань, і той, хто переживає, стає поетом»[15].

Помітив Г. Хоткевич і те, що далеко не все у збірнику рівноцінно; «не все...,— пише він далі,— підпадає під назву літератури». Зокрема, він різко засудив публікацію «з усіх боків поганого» автобіографічного оповідання націоналістично настроєного прозаїка А. Кащенка «Зоряно», вважаючи, що воно потрапило до збірника лише через поспіх упорядників. «...Варто пригадати умови, в яких працювали редактори,— зазначив Г. Хоткевич,— і ми мусимо сказати, що вони цілком були відмінні від редакторства «на волі»»[16].

Оцінюючи вміщені в альманахові твори, також бачимо недостатню художню вартість деяких з них і випадковість добору. Одначе беремо до уваги передовсім політичну тенденцію більшості публікацій збірника, значення його появи. Тож цілком слушно відзначено радянськими дослідниками, що серед альманахів, які побачили світ після першої російської буржуазно-демократичної революції, вирізнялися, насамперед, збірники «З неволі» і «Терновий вінок» (К., 1908). Вони були «єдиними в своєму роді», бо ж «обидва видання, особливо збірник «З неволі»... мали виразне політичне спрямування. Вони пройняті ненавистю до самодержавства і любов'ю до борців проти нього»[17].

[15] Хоткевич Г. Цит. вид., с. 408.

[16] Там же.

[17] Історія української літератури: У 8-ми т., т. 5, с. 71, 72.

Р. Я. Пилипчук

ПРО ПИСЬМЕННИКА-ОСНОВ'ЯНИНА ВІТА КОСОВЦОВА

Характеризуючи авторський склад журналу «Основа», М. Д. Бериштейн визначив кілька провідних груп учасників цього періодичного видання, що виступали в ньому як письменники, критики, публіцисти, історики, етнографи, фольклористи. «Навіть звичайний перелік прізвищ, за рідким винятком, дозволяє зробити висновок, що «Основа» залучала широкі кола діячів української культури як з тих, що вже визначились, так і з тих, що лише починали свою творчу діяльність. Серед них були люди різних суспільних поглядів»[1]. Констатуючи позитивне значення «Основи» для літературного процесу на Україні 60-х років XIX ст., дослідник виділив, зокрема, той факт, що журнал доходив до найвіддаленіших місцевостей, що до нього писали з міст і сіл не тільки України, а й з-поза її меж.

Наведений М. Д. Бериштейном перелік основних населених пунктів, з яких надходили матеріали[2], а також список авторів журналу «Основа», зокрема тих, що виступали як кореспонденти з місць у рубриці «Вісті», іноді під псевдонімами, криптонімами, а то й анонімно[3], можна продовжити. Щодо цього заслуговує на пильну увагу рубрика «Ответы редакции», яка дає певне уявлення про контакти журналу з кореспондентами на місцях.

Саме в рубриці «Ответы редакции» в «Основі» за 1861 р. з'явилась така відповідь: «В. К-с-ц-ву, в Сигор. С нетерпением ожидаем обещанных вами статей. Редакция совершенно согласна с вами насчет оценки некоторых наших писателей»[4].

Кого саме з письменників і як оцінював цей зашифрований редакцією кореспондент? Чим саме сподобалась редакції його оцінка, тим більше, що при загальній ліберально-буржуазній ідейній спрямованості журналу його літературно-теоретична програма була неоднорідна? Важко дізнатись, чи надіслав автор обіцяні статті, які, проте, не були опубліковані, чи й не надсилав зовсім, бо архів «Основи» досі не знайдено.

Минуло півтора року, поки на сторінках «Основи» з'явився матеріал цього автора: у дев'ятому номері за 1862 рік, у рубриці «Вісті», опубліковано кореспонденцію під назвою «Чесна душа нашого люду». Підписана вона прізвищем «В. Косовцов», датована «7 октября 1862 р.», позначена місцем написання «Волость Сигор».

«Ви узялись захищати нам сільський, убогий люд од усякого нарікання і неправди, котра, наче цвіль історична, його окриває і придбала йому ймення «незрячої темноти», то вам певно прийдеться до душі случай, що мені трапився 23 сентября сього року»[5],— розпочинає автор свого листа до редакції і далі розповідає у формі невеличкого подорожнього нарису про саму пригоду. Їхавши поштовим шляхом, що простягся з Нікополя до Катеринослава, оповідач загубив гаманця, у якому була понад тисяча карбованців. Зупинив-

[1] Бериштейн М. Д. Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50-х—60-х років XIX ст.— К., 1959, с. 40.

[2] Там же, с. 211.

[3] Там же, с. 37—39.

[4] Основа, 1861, № 3, непагінований аркуш.

[5] Основа, 1862, № 9, с. 120.

шись відпочити в Захаринському трактирі, він виявив цю згубу. Не мав ніякої надії, що хтось гроші віддасть, але над'їхала волка чумаків, які й повернули власникові знайденого гаманця. За могоричем автор дізнався, що чумаки їдуть із села Томаківки Катеринославського повіту на ярмарок до Катеринослава. Його зворушила розповідь молодого чумака Митрофана про те, що йому спало на думку знайдені гроші поділити порівну між усіма, але батько його, Іван Івахненко, розпорядився: «Гріх од бога затаїти чужі гроші: побачимо перше, чи не будуть їх питати, а коли на шляху ніхто не спитає, то в губерні ще при барабані може оповістять, що такі великі гроші загублені, і тоді треба їх віддати... а то гріх!»

«От воно що!» — вигукує автор і просить оповістити про цей випадок: «Хай дехто увіриться, що на Вкраїні багато людей, убогих грішми і значністю, котрим правда божа і честь вище злота», а на завершення цього узагальнення наводить ще й рядки з Шевченка: «От де, люде, наша слава...».

Хоча й із деяким елементом ідеалізації, та й не без релігійного нальоту, висловлюється автор про чесність простих людей, але все ж тут виявились демократичні симпатії В. Косовцова, що зближує його з прогресивною частиною авторського активу «Основи».

Не чужа була В. Косовцову у першій половині 60-х років XIX ст. й фольклористична праця. У передмові до книжки «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича й других» М. Т. Номис зазначив: «На моє прохання слать мені, у кого маються, збірники одгукнулись: <...> Вит Андр[ійович] Косовцов <...>», який надіслав «кілька десяткін <...> приказок»[6]. Запозичені у В. А. Косовцова зразки М. Т. Номис у кожному випадку позначив скорочено: «Кос.»

В архіві М. Т. Номиса зберігся рукопис В. А. Косовцова з записаними текстами чотирьох колядок, уривків епічних пісень «Про Перебийноса» та «Дума про Романа Дзябленка і Копаненка». На титульному аркуші є напис, який трохи збагачує наші скупі уявлення про особу письменника: «Все это труд Вита Андреевича (кажется, Андреевича) Косовцева, помещика с[ела] Гуляй-Поля (возле Гуляй-Поля хутор) на р[ечке] Гайчуре Александровского уезда Екатеринославской г[убернии]. Я получил рукописи от самого Косовцева в 1865 г[оду]. М. Номис»[7].

Згадаймо, що свої кореспонденції до «Основи» В. А. Косовцов посилав із волості Сигор. Саме до цієї волості належало тоді Гуляйполе. (Тепер Сигор злився з Гуляйполем).

На обгортці згаданого вище рукопису В. А. Косовцова згодом хтось зробив ще один напис: «Етнографічні матеріали і інші праці, записані небіжчиком Вітом Андреєвичем Косовцевим року 1864—1865. (Передано [Українському науковому] Товариству [в Києві] д[обродієм] О. І. Левицьким 1914 р[оку], 19 ноябри)»[8].

Отже, були й «інші праці», але в цій одиниці збереження їх немає.

Про те, що В. А. Косовцов активно працював у першій половині 60-х років XIX ст. як письменник, зокрема як перекладач, свідчать різні джерела.

У львівській газеті «Слово» за 1866 р. надруковано анонімну кореспонденцію під редакційною назвою «Із Курська (губернського города в Росії)», в якій автор повідомляв про опубліковані протягом 1864—1865 рр. українські книжки. Нарікаючи на обмеження українського друку, внаслідок чого у 1865 р. з'явилася тільки одна українська книжка — «Оповідання» Марка Вовчка, автор пише: «Зато много есть готового в рукописах, що жде на друковане. От хоть за декотрі згадаєм: <...> деякі драми Шекспіра, переведені Косовцовим <...>, «Характерник», драма Косовцова <...>»[9].

Незабаром у тому ж «Слові» було опубліковано статтю «З України. (Слівце до уваги львівському Відділу театральному. Наші збірослови)» за підписом «Карпо Носенко». Ця стаття уточнює й доповнює бібліографічну інформацію з попередньої статті, зокрема щодо В. А. Косовцова. Стежачи у газеті «Слово» за розвитком молодого українського професіонального театру в Галичині — Руського народного театру, над яким уже протягом двох років здійснював опіку Театральний відділ товариства «Руська бесіда», автор, наддніпрянський українець, вболіває за збагачення репертуару цього театру. Він радіє з того, що галицькі письменники готують п'єси на недавно оголошений перший драматичний конкурс. Називає автор ряд опублікованих п'єс українських наддніпрянських драматургів, які, на його думку, слід би включити до репертуару Руського народного театру. Серед неопублікованих текстів п'єс, до яких теж слід би звернутися, автор кореспонденції називає: «<...> 7) «Характерник», викидка* В. Косовцова (у Харкові); 8) «Гамлет» та 9) «Корольян», переклав В. Косовцов (у Харкові) <...>»[10]. Далі автор пише: «От сії вчинки, що відомі мені і що мусів я вказати. З якого вдання їх не грали на львівськім театрі, мені не звісно, але, як мені спада на думку, вальніша перешкода тут та, що про деякі з них не тільки в Галичині, но і у нас на Україні ні думки, ні чутки нема (чому так? — казати багато)...»[11].

Отже, з обох статей дізнаємося, що на початку 1866 р. в доробку В. А. Косовцо-

---

[6] Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича й других / Спорудив М. Номис.— СПб., 1864, с. III.

[7] ЦНБ АН УРСР. Відділ рукописів, ф. I, № 4843.

[8] Там же.

[9] Слово, 1866, 16(28) лют., № 14.

* Слова «викидка» не зафіксував навіть «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (К., 1907), але там є: «Викидний, а, е. *Викидна цурка*. Род детской игры. Ив. 17» (с. 162). Це «Ив.» означає джерело, яке використане в словнику: Игры крестьянских детей в Купянском уезде: Собрал П. Иванов.— Харьков, 1869. Отже, діалектне слово «викидка» означає гру (пор. викидати коники) або й п'єсу.

[10] Слово, 1866, 30 квітня (12 травня), № 34.

[11] Там же.

ва, крім оригінальної п'єси «Характерник», були переклади двох трагедій В. Шекспіра — «Гамлет, принц Датський» та «Коріолан» і що до середини 60-х років XIX ст. В. А. Косовцов жив у Харкові (можливо, вчився в Харківському університеті).

Театральний відділ товариства «Руська бесіда», мабуть, не звертався за текстами цих п'єс до В. А. Косовцова. Матеріально убогий, з нечисленним складом акторів, Руський народний театр не міг тоді, як і в наступні десятиліття, зважитись на виконання Шекспірових трагедій.

Слід гадати, що написати оригінальну п'єсу «Характерник» і перекласти трагедії Шекспіра В. А. Косовцов міг до 1863 р., орієнтуючись на харківський театр, у якому на початку 60-х років XIX ст. поряд з російською драматургією і драматургією західноєвропейською в російськомовних перекладах часто йшов невеликий ще на той час український репертуар. Однак відомостей про вистави оригінальних п'єс і перекладів В. А. Косовцова у Харкові немає.

П'єса «Характерник» В. А. Косовцова і здійснені ним переклади «Гамлета» та «Коріолана» Шекспіра ніколи не публікувались і залишилися невідомими дослідникам, як невідомі їм і наведені вище згадки про ті твори в пресі. Не знав про них і М. Ф. Комаров, який у своїх бібліографічних покажчиках «Українська драматургія» (Одеса, 1906) та «До «Української драматургії» (Одеса, 1912), як правило, фіксував усі відомі йому рукописні тексти неопублікованих п'єс. Не згадує про переклади «Гамлета» та «Коріолана» і сучасний бібліограф М. О. Мороз, автор покажчика «Вільям Шекспір в Українській РСР», надрукованого на ротаторі Науковою бібліотекою Львівського державного університету імені І. Я. Франка (1964), хоч там є розділ «Переклади, які не були надруковані або виставлені на сцені».

Сучасні дослідники І. Г. Ваніна і М. С. Шаповалова за традицією називають першим перекладачем Шекспірових трагедій українською мовою Павлина Свєнціцького (Павла Свого), який опублікував на сторінках львівського журналу «Нива» (1865, № 3—9) перший акт трагедії «Гамлет, данський королевич»[12]. (Відомо, що у П. Свєнціцького восени 1865 р. було викрадено разом з іншими речами рукописи кількох п'єс, серед яких — і закінчений переклад Шекспірового «Макбета»[13]). Думається, проте, що коли в лютому 1866 р. у львівській газеті «Слово» вперше згадано як завершені переклади «Гамлета» і «Коріолана», здійснені В. А. Косовцовим, то є підстави вважати, що цей перекладач якщо не випереджає П. Свєнціцького, то принаймні поділяє з ним першість щодо перекладів драматичних творів Шекспіра українською мовою.

Розшуки загублених текстів п'єси «Характерник», перекладів «Гамлета» і «Коріолана», інших творів В. А. Косовцова — справа далеко не безнадійна. У відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР зберігається переклад однієї з комедій Ж.-Б. Мольєра, здійснений В. А. Косовцовим — «L'amor medecin par Molier. Кохання — лікар. Кумедія Мольєра. Переклад В. К»[14]. Тут же, на титулі, хтось олівцем розшифрував цей криптонім: «В. Косовцова». На вкладеному аркуші паперу хтось інший повторив те, що на титулі, і додав: «Переклад В. Косовцова. Друга половина XIX ст.». Думається, що переклад належить до початку 60-х років XIX ст., коли були здійснені згадані вище переклади творів Шекспіра. Мабуть, цей текст перекладу з Мольєра свого часу був переданий В. А. Косовцовим М. Т. Номису, від нього потрапив до рук О. І. Левицького, а останній серед «інших праць» В. А. Косовцова передав його Українському науковому товариству в Києві. Оскільки це товариство у 1921 р. влилося в новостворену Українську академію наук, то й фонди його перейшли до колишньої Всенародної бібліотеки України (тепер ЦНБ АН УРСР), отже й матеріали В. А. Косовцова таким чином опинились у цих фондах.

Т. Д. Івасютин, який першим із дослідників звернув увагу на рукопис перекладу Мольєрової комедії «Кохання — лікар», зіставив переклад В. А. Косовцова з попередніми переробками п'єс Мольєра і дійшов такого висновку: «Перекладач досить близько дотримувався змісту першоджерела, майстерно зберіг комізм характерів, ситуацій оригіналу. Це вже не бурлескно-травестійна переробка, а художній переклад. В. Косовцов не спрощує мольєрівські характери, а передає їх у всій повноті та різноманітності. Він не наснажує твір українським етнографічно-побутовим матеріалом, хоч де-не-де й зустрічаються слова-реалії, властиві українському середовищу того часу [...]. В. Косовцов вдало передав зменшувальні слова-звертання, фразеологічні одиниці, застосовуючи вже існуючі в українській мові і відповідники, або ж даючи адекватне, щоправда дещо вільне, тлумачення оригіналу»[15]. Інакше кажучи, В. А. Косовцов відійшов од національної адаптації твору зарубіжної літератури, перенесення його дії на український грунт, що було таким звичним у літературній і театральній практиці першої половини XIX ст.

Переклад комедії Мольєра «Кохання — лікар», здійснений В. А. Косовцовим, дає приблизне уявлення про характер не відомих нам його ж перекладів Шекспірових трагедій.

Чи займався В. А. Косовцов літературною і фольклористичною діяльністю в наступні десятиліття,— не відомо, як не відома взагалі його дальша доля. Принаймні, наприкінці 90-х років XIX ст. він ще був серед живих. Про це свідчить вірш Грицька Керперенка «Старому поетові (Посв. В. А. Косовцову)», надісланий у 1899 р. з Гуляйполя до редакції журналу

---

[12] Див.: Ваніна І. Шекспір на українській сцені.— К., 1958, с. 28. Ваніна І. Українська шекспіріана.— К., 1964, с. 48; Шаповалова М. С. Шекспір в українській літературі.— Львів, 1976, с. 32.

[13] Слово, 1865, 6(18) жовт., № 79.

[14] ЦНБ АН УРСР, відділ рукописів, ф. 1, № 11497.

[15] Івасютин Т. Д. Драматургія Ж.-Б. Мольєра на Україні: Дожовт. період.— Іноз. філологія. Вип. 64.— Львів, 1981, с. 134.

«Літературно-науковий вісник»[16]. У 1914 р., як знаємо з викладеного вище, В. А. Косовцова названо небіжчиком. Можливо, хтось із дослідників натрапить колись на некролог про В. А. Косовцова на сторінках катеринославської преси. Можна й припускати, що в другій половині 60-х років XIX ст. В. А. Косовцов замовк як письменник, оскільки в жодному з українських альманахів, збірників, у жодному із журналів не зустрічаються його твори.

Що ж до дати народження письменника, то її знайдено в Центральному державному історичному архіві СРСР в Ленінграді. У фонді Департаменту Герольдії зберігається справа «О дворянстве Косовцова» (йдеться про письменникового батька). Там є метричне свідоцтво, згідно з яким Віт Андрійович Косовцов народився 8 липня за старим стилем (отже, 20 липня за новим стилем) 1829 р. в с. Гуляйполі Олександрівського повіту Катеринославської губернії[17]. Дід письменника, Микола Косовцов, виходець із старшинського роду, в 1771—1782 рр. перебував на військовій службі, з якої звільнений у чині підпоручика. За постановою Харківського дворянського депутатського зібрання його прізвище внесли до дворянської родовідної книги Харківської губернії. Ім'я ж батька письменника, Андрія Миколайовича, колезького реєстратора (згодом він набув чину титулярного радника), на підставі згаданої вище постанови про діда, очевидно, в зв'язку з переїздом на Катеринославщину, за ухвалою Катеринославського дворянського депутатського зібрання від 20 березня 1817 р. було внесене до 2 частини дворянської родовідної книги Катеринославської губернії. 18 вересня 1840 р. це саме зібрання зарахувало до дворян обох його синів — Миколу і Віта. Однак Департамент Герольдії Правительствуючого Сенату в Петербурзі своїм указом від 26 квітня 1844 р. зажадав доповнити справу про дворянство Косовцових документами, яких бракувало. Через десять років, 18 жовтня 1854 року, рід Косовцових було остаточно затверджено в дворянстві[18].

Кажуть, у м. Гуляйполі, тепер районному центрі Запорізької області, є передмістя, що колись було хутором, і називають його по-старому — Косівцева. Напевно, можна розшукати цікаві подробиці з життя і діяльності В. А. Косовцова, літератора, який у 60-х роках XIX ст. в міру власних можливостей і обставин життя прагнув сприяти розвитку української культури.

---

[16] Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів, ф. 3, № 3353.

[17] ЦДІА СРСР в Ленінграді, ф. 1343, оп. 23, спр. 7488, арк. 15.

[18] Там же, арк. 32.